NAVJYOT / Vol. XV / Issue – I ISSN 2277-8063

राजकीय नेत्यांच्या स्मारकांचा पर्यटनावर परिणाम (विशेष संदर्भ – भाई गणपतराव देशमुख)

प्रियांका पांडुरंग सरगर, संशोधक विद्यार्थी, पीपल्स कॉलेज, नांदेड.मो.नं ७४९८५०७००२
डॉ. दिलीपकुमार दगडू क्षीरसागर,राज्यशास्त्र विभागप्रमुख, आझाद महाविद्यालय, औसा, जि. लातूर.

सारांश:

पर्यटन हा आधुनिक काळातील सर्वाधिक वेगाने वाढणारा उद्योग मानला जातो. पर्यटनाच्या विविध प्रकारांमध्ये ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणीय आणि राजकीय पर्यटन यांचा समावेश होतो. राजकीय नेत्यांच्या स्मारकांभोवती निर्माण होणारी पर्यटन व्यवस्था त्या प्रदेशाच्या सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावते. भारतामध्ये अनेक महान राजकीय नेत्यांच्या स्मारकांना पर्यटनाचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे. या संशोधन लेखामध्ये राजकीय नेत्यांच्या स्मारकांचा पर्यटनावर होणारा परिणाम अभ्यासण्यात आला आहे. विशेषतः महाराष्ट्रातील लोकनेते म्हणून ओळखले जाणारे गणपतराव देशमुख यांच्या स्मारकांच्या संदर्भात पर्यटनाची संधी, सामाजिक परिणाम आणि आर्थिक परिणाम यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. या अभ्यासातून असे दिसून येते की राजकीय स्मारके ही केवळ स्मृतींचे प्रतीक नसून ती पर्यटन विकासाचे महत्त्वपूर्ण साधन ठरू शकतात. योग्य नियोजन आणि व्यवस्थापन केल्यास ग्रामीण पर्यटनाला चालना देण्यासही ही स्मारके उपयुक्त ठरू शकतात.

मुख्य शब्द:

राजकीय पर्यटन, स्मारक पर्यटन, ग्रामीण पर्यटन, सामाजिक वारसा, गणपतराव देशमुख

१. प्रस्तावना:

पर्यटन हा आजच्या जागतिक अर्थव्यवस्थेतील एक महत्त्वपूर्ण घटक आहे. पर्यटनामुळे स्थानिक अर्थव्यवस्था बळकट होते, रोजगाराच्या संधी निर्माण होतात तसेच सांस्कृतिक वारशाचे जतन होते. पर्यटनाचे अनेक प्रकार आढळतात, जसे की धार्मिक पर्यटन, ऐतिहासिक पर्यटन, सांस्कृतिक पर्यटन, पर्यावरणीय पर्यटन आणि राजकीय पर्यटन.

राजकीय पर्यटन म्हणजे एखाद्या राजकीय नेत्याच्या जीवनकार्याशी संबंधित स्थळांना भेट देणे. अशा स्थळांमध्ये त्या नेत्याचे जन्मस्थान, कार्यस्थान, समाधीस्थळ, स्मारक, संग्रहालय किंवा पुतळे यांचा समावेश होतो. अशा स्मारकांमुळे त्या नेत्याच्या विचारांचा आणि कार्याचा अभ्यास करण्याची संधी उपलब्ध होते.

भारतामध्ये अनेक राजकीय नेत्यांची स्मारके पर्यटनाचे प्रमुख आकर्षण बनली आहेत. उदाहरणार्थ, महात्मा गांधी यांचे साबरमती आश्रम, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे चैतन्य भूमी,जवाहरलाल नेहरू यांचे शांती वन, यशवंतराव चव्हाण यांचे प्रीतीसंगम, पतंगराव कदम यांचे लोकतीर्थ ही स्थळे मोठ्या प्रमाणावर पर्यटकांना आकर्षित करतात.

महाराष्ट्रातही अनेक नेत्यांची स्मारके पर्यटनासाठी महत्त्वाची ठरत आहेत. त्यामध्ये विशेषतः गणपतराव देशमुख यांचे नाव उल्लेखनीय आहे. त्यांनी सांगोला परिसरातील सामाजिक आणि राजकीय विकासासाठी मोठे योगदान दिले. त्यांच्या स्मृती जपण्यासाठी उभारलेली स्मारके आणि संस्थांमुळे त्या भागात पर्यटनाच्या संधी निर्माण होत आहेत.

२. संशोधनाची उद्दिष्टे

१.या संशोधनाचे प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत :
२.राजकीय नेत्यांच्या स्मारकांचा पर्यटनावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.
३.राजकीय स्मारक पर्यटनाची संकल्पना स्पष्ट करणे.
४.गणपतराव देशमुख यांच्या स्मारकांचा स्थानिक पर्यटनावर होणारा प्रभाव अभ्यासणे.
५.स्मारक पर्यटनामुळे होणारे सामाजिक आणि आर्थिक परिणाम समजून घेणे.
६.ग्रामीण भागातील पर्यटन विकासासाठी स्मारकांचे महत्त्व अधोरेखित करणे.

३. संशोधन पद्धती (Methodology):

या संशोधनासाठी गुणात्मक आणि वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.

माहितीचे स्रोत

१. प्राथमिक स्रोत:

१.स्थानिक लोकांशी संवाद

२.स्मारक स्थळांची पाहणी
३.स्थानिक सामाजिक कार्यकर्त्यांची मते

२. दुय्यम स्रोत:

१.पुस्तके
२.संशोधन लेख
३.वृत्तपत्रे
४.इंटरनेट स्रोत

या माहितीच्या आधारे राजकीय स्मारकांचा पर्यटनावर होणारा प्रभाव विश्लेषित करण्यात आला आहे.

४. राजकीय स्मारकांची संकल्पना:

राजकीय स्मारके म्हणजे एखाद्या महान राजकीय नेत्याच्या स्मृती जपण्यासाठी उभारलेली स्थळे होय. या स्मारकांचा उद्देश त्या नेत्याच्या कार्याचा गौरव करणे आणि समाजाला प्रेरणा देणे हा असतो.

राजकीय स्मारकांचे प्रकार पुढीलप्रमाणे असू शकतात :

१.समाधीस्थळ
२.स्मारक भवन
३.संग्रहालय
४.पुतळे
५.स्मृती उद्यान

अशा स्मारकांमुळे समाजाला इतिहासाची माहिती मिळते तसेच त्या नेत्याच्या विचारांचे जतन होते.

५. राजकीय स्मारक आणि पर्यटन:

राजकीय स्मारके पर्यटनासाठी महत्त्वाची ठरतात कारण ती इतिहास आणि राजकीय वारशाचे प्रतीक असतात. अनेक लोक सामाजिक, ऐतिहासिक किंवा शैक्षणिक उद्देशाने अशा स्मारकांना भेट देतात.

राजकीय स्मारक पर्यटनाची काही प्रमुख वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत :

१. इतिहासाचा अभ्यास करण्याची संधी
२. राजकीय जाणीव वाढविणे
३. सामाजिक प्रेरणा मिळणे
४. स्थानिक संस्कृतीचा परिचय
५. पर्यटन उद्योगाचा विकास

६. गणपतराव देशमुख जीवनकार्य आणि सामाजिक योगदान:

गणपतराव देशमुख हे महाराष्ट्रातील अत्यंत लोकप्रिय आणि जनतेशी जवळीक असलेले नेते होते. ते शेतकरी कामगार पक्षाचे प्रमुख नेते होते. त्यांनी सांगोला मतदारसंघातून अनेक वेळा विधानसभा निवडणूक जिंकली आणि जवळपास पाच दशकांहून अधिक काळ लोकप्रतिनिधी म्हणून कार्य केले. त्यांनी विशेषतः ग्रामीण भागातील शेतकरी, कामगार आणि सर्वसामान्य जनतेसाठी अनेक उपक्रम राबवले. पाणी प्रश्न, दुष्काळ समस्या आणि ग्रामीण विकास यासाठी त्यांनी सातत्याने प्रयत्न केले.त्यांच्या साधेपणामुळे आणि प्रामाणिक राजकारणामुळे त्यांना लोकांमध्ये मोठा आदर मिळाला. त्यामुळेच त्यांच्या स्मृती जपण्यासाठी सांगोला येथे स्मारका बरोबर महाविद्यालयाचे नामकरण ही त्यांचे नावे करण्यात आलेले आहे. त्याचबरोबर मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी विधानभवनात गणपतराव देशमुख यांचे स्मारक उभारण्याची घोषणा केलेली आहे.त्याचबरोबर येत्या काळात सोलापूर विद्यापीठ व इतर ठिकाणी त्यांच्या नावे अध्यासने व विविध ठिकाणी स्मारके उभारण्यात येण्याची शक्यता आहे.

७. स्मारकांचा पर्यटनावर होणारा परिणाम:

राजकीय स्मारकांमुळे पर्यटनावर अनेक प्रकारचे परिणाम होतात.

७.१ आर्थिक परिणाम

१.स्मारक पर्यटनामुळे स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना मिळते.

२.मुख्य आर्थिक परिणाम :
३.पर्यटन व्यवसायाची वाढ
४.स्थानिक दुकाने आणि हॉटेल्सची वाढ
५.रोजगार निर्मिती
६.स्थानिक उत्पादनांना बाजारपेठ

७.२ सामाजिक परिणाम:

१.स्मारकांमुळे समाजात जागरूकता निर्माण होते.
२.राजकीय इतिहासाची माहिती मिळते
३.युवा पिढीला प्रेरणा मिळते
३.सामाजिक ऐक्य वाढते

७.३ सांस्कृतिक परिणाम:

१.स्मारकांमुळे सांस्कृतिक वारसा जतन होतो.
२.स्थानिक परंपरा टिकून राहतात
३.सांस्कृतिक कार्यक्रमांना प्रोत्साहन मिळते
४.स्थानिक ओळख निर्माण होते

८. ग्रामीण पर्यटन विकासातील स्मारकांची भूमिका:

ग्रामीण भागात पर्यटन विकासासाठी स्मारके महत्त्वाची ठरू शकतात. ग्रामीण भागातील पर्यटनाला चालना देण्यासाठी राजकीय स्मारकांचा उपयोग होऊ शकतो.

उदाहरणार्थ :

१.स्मारक परिसरात पर्यटन सुविधा निर्माण करणे
२.माहिती केंद्र उभारणे
३.सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करणे
४.पर्यटन मार्गदर्शक प्रशिक्षण देणे

९. आव्हाने:

राजकीय स्मारक पर्यटनाच्या विकासात काही अडचणीही आढळतात :

१. पर्यटन सुविधांचा अभाव
२. स्मारकांचे योग्य व्यवस्थापन नसणे
३. प्रचार आणि प्रसार कमी असणे
४. पर्यटन नियोजनाचा अभाव

१०. उपाययोजना:

राजकीय स्मारक पर्यटन अधिक प्रभावी करण्यासाठी पुढील उपाय करता येतील :

१.स्मारकांचे संवर्धन
२.पर्यटन सुविधा विकसित करणे
३.डिजिटल प्रचार करणे
४.शैक्षणिक सहली आयोजित करणे
५.पर्यटन नकाशे तयार करणे

११. निष्कर्ष:

राजकीय नेत्यांची स्मारके ही केवळ स्मृती जपण्यासाठी उभारलेली स्थळे नसून ती पर्यटन विकासासाठी महत्त्वाचे साधन ठरू शकतात. योग्य नियोजन आणि व्यवस्थापन केल्यास अशा स्मारकांमुळे स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना मिळू शकते तसेच समाजाला ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक वारशाची माहिती मिळू शकते.

विशेषतः गणपतराव देशमुख यांसारख्या जनतेशी जवळीक असलेल्या नेत्यांच्या स्मारकांमुळे ग्रामीण भागात पर्यटनाच्या नवीन संधी निर्माण होऊ शकतात. त्यामुळे राजकीय स्मारक पर्यटनाचा अभ्यास आणि विकास करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

संदर्भ:

१. माणदेश: स्वरूप आणि विकास; प्रा. डॉ. कृष्णा इंगोले; शब्द शिवार प्रकाशन; द्वित्तीय आवृत्ती:२०२३

२. माणदेश: दरसाल दुष्काळ; आनंद विंगकर,लोकवांड्मय प्रकाशन, मुंबई; प्रथम आवृत्ती:२०१७

३. राजकीय मानदंड भाई गणपतराव देशमुख; प्रा. डॉ. किसन माने; सायन प्रकाशन, पुणे; आवृत्ती : प्रथमावृत्ती, २०२२.

४. राजकारणातील आदर्श व्यक्तिमत्व भाई गणपतराव देशमुख; डॉ. कृष्ण इंगोले; शब्द शिवार प्रकाशन, मंगळवेढा; आवृत्ती: दूसरी, २०२३